

Tanulmány

AZ EMBERKLÓNOZÁS ERKÖLCSI PROBLÉMÁI

Boda Mihály

filozófia PHD-hallgató – ELTE BTK
meghívott előadó – ELTE ÁJTK
bodam@ajk.elte.hu

A klónozás, a tág értelemben véve mesterséges (re)produkció, azaz *ember emberi kéz általi létrehozása*, mindig is érdekelte az embereket. A különböző szerzők irodalmi alkotásaikban azonban meglehetősen szkepszissel mutatták be az ember létrehozására tett próbálkozásokat. A szkepszis oka az lehetett, hogy az ember teremtőjének szerepét hagyományosan foglaltak tekintették. Így például Homérosz *Iliász*ban Hephaisztosz, aki ugyan nem ember, alkot ember alakú lényeket bronzból és fiatal nőket aranyból; Mary Shelley művében Victor Frankenstein alkotja meg Frankenstein, H. G. Wells művében pedig Dr. Moreau próbál állatokból embereket teremteni. Ezek a teremtmények azonban nem emberek, mivel vagy nem rendelkeznek lélekkel (Héphaisztosz alkotásai), vagy lélekkel ugyan rendelkeznek, azonban szeretet nélkül kell élniük (Frankenstein), esetleg nem képesek gyilkolási ösztönüknek gátat vetni (Dr. Moreau teremtményei). Hagyományosan tehát úgy tekintettek a klónozásra, mint amiről csak mesélni lehet, de megvalósítani nem.

Következésképpen nem is merültek fel erkölcsi problémák a klónozással kapcsolatban.

Korunk tudása és technikája a klónozást, minden misztikumtól megfosztva, az ivartalan reprodukció egy speciális formájának tekinteti. Éppúgy képesek vagyunk állatok, mint növények mesterséges reprodukciójára. Gondoljunk, csak a Bartlett-körtére (1770 körül),¹ Dollyra, a báránnyra (1996), illetve a Magyarországon klónozott egérre, Klonillára (2006). A klónozás így egyáltalán nem tűnik már valamilyen mítoszba vagy tudományos-fantasztikus elbeszélésbe illő eljárásnak. Sokkal inkább egy növényekkel kapcsolatos rutineljárásnak, valamint egy állatokkal és emberekkel kapcsolatos, előbb vagy utóbb mindennapivá váló reprodukciós technikának.

Egy kérdéssel kapcsolatban mindazonáltal hasonló állásponton van a hagyományos elképzelésekkel a modern gondolkodás. Ember ember általi létrehozása a fenti szerzők

¹ http://www.bbg.org/gar2/topics/sustainable/1997fa_cloning.html

szerint azért nem lehetséges, mert bizonyos lelki, mentális vagy pszichés folyamatok mesterséges reprodukciójára nem képes az ember. A klónozásnak ez a korlátozottsága, bizonyos értelemben, megmaradt a mai tudományos technikákban is: amikor klónozásról beszélünk, alapvetően valamilyen *test, sejt, génszerkezet stb. reprodukciójáról* van szó, és nem a lélek megkettőzéséről vagy *pusztán a személyiség lemásolásáról*. Pusstán a személyiség reprodukciója még mindig a tudományos-fantasztikus regények világának a része.

Klónozásról a tudományos irodalomban legalább három különböző értelemben beszélnek. A három klónozástípus egyike, a *szervi vagy szöveti klónozás* esetében, a klónozás alapvetően olyan, a növényekkel kapcsolatban már régóta használt vagy régen megfigyelt folyamatokat jelent, mint bimbózás, sarjadzás, ikresedés, dugványozás, oltás és regeneráció. A klónozás egy másik, mesterségesen az 1950-es évektől alkalmazott formája a *sejtalapú klónozás*, amikor is például az egyszéjtű élőlény egyetlen sejtjének utódsejtjei együtt maradnak, és kolóniát képeznek (például spórák). Az emberi egypetéjű ikrek születése szintén a (természetes) sejtalapú klónozás egy esete, ahogyan az élelmiszer-klónozás is, amikor is egy növény egyetlen sejtjéből reprodukálható az egész növény; és az őssejtek stimulálásával elért terápiás klónozás is, amely segítségével olyan betegségeket lehet (majd) gyógyítani, amelyek hátterében sejthiba vagy sejt-ritkulás áll (például a Parkinson-kórt, Alzheimer-kórt, a daganatos megbetegedéseket vagy cukorbetegséget). Számunkra a klónozás leginkább érdekes, harmadik típusa esetében egy sejt magját olyan petesejtbe ültetik be, amelynek korábban eltávolították a saját magját. A klónozásnak ezt a többszéjtű élőlények ivartalan reprodukálásával kapcsolatos

típusát nukleáris transzfernek vagy *sejtmaganyag-átvitelnek* hívjuk. Ez utóbbi folyamat eredménye volt 1996-ban Dolly, a bárány.²

A tudomány és a technikai tudás fejlődését látva azt hiszem, hogy teljesen érthető az a változás, ami a klónozás gyakorlatba való átültetését eredményezte. A tudomány és a technika fejlődése tette lehetővé, hogy emberi lényeket hozzunk létre mi magunk, vagy legalábbis a nem túl távoli jövőben képesek leszünk erre. Ez a mindennapivá váló eljárás a hagyományos erkölcsi meggyőződéseinkkel a háttérben azonban olyan problémákat vet fel, amelyek erkölcsi minőségükben teljesen újak a gondolkodás történetében.

A klónozási folyamatok közül azonban csak némelyik kétséges erkölcsileg. A szervi vagy szöveti klónozást már régóta használjuk. Az emberi életet közvetlenül nem érinti, így erkölcsi jelentősége sincsen. A sejtalapú klónozás is csak annyiban érdekes számunkra, hogy bizonyos emberi betegségeket gyógyító terápiás klónozási folyamatok kutatásához olyan embrionális őssejtekre van szükség, amelyekre kutathatók az őssejtek fejlődésének törvényei és stimulálásuk lehetőségei. A kutatásra felhasznált embrionális őssejtek egyik forrása pedig nem más, mint a sejtanyag-átvitellel létrehozott, korai állapotú embriók. A sejtanyag-átvitel azonban önmagában is problémás, ha a sejt magjának beültetése a sejtgazda reprodukcióját szolgálja. A sejtanyag-átvitelnek így két, erkölcsileg vitatható alkalmazása lehetséges manapság. Ez a két alkalmazás nem más, mint embriók létrehozása *kutatási céllal*, és embriók létrehozása *reprodukciós céllal*. Pontosan ez az a két klónozási eljárás, amely kiváltotta az Egyesült Államok

² <http://www.kfki.hu/~cheminfo/TermVil/szamok/tv2003/tv0311/szabad.html>

mokban és a Németországban ma is zajló erkölcsi vitát.³ (A továbbiakban csak erre a két módszerre fogok utalni, amikor a „klónozás” kifejezést használom.)

A klónozással kapcsolatos erkölcsi vita kulcskérdése tehát úgy hangzik, hogy *milyen mértékben – ha egyáltalán – helyes emberi embriók kutatási és reprodukciós céllal való mesterséges létrehozása.*⁴

Nos, a klónozási eljárás helyességét hirdetőik szerint *a klónozás egyetlen olyan erkölcsi problémát sem vet fel, amelyet más mesterséges reprodukció ne vetne fel.* A mesterséges (*in vitro*) megtermékenyítés, vagy a gyereket felnevelő szülőkön kívüli további harmadik fél mint donor bevonása a gyermekvállalásba általánosan elterjedt mesterséges reprodukciós módszerek. Ezek a módszerek is felvetnek fontos kérdéseket: a mesterséges megtermékenyítés esetében gondot okozhat az eljárás által előidézett fizikai sérülések kalkulálása, ill. a vállalható kockázat mértékének meghatározása; harmadik fél bevonása esetében pedig komoly gond lehet a család későbbi integritása. A mesterséges reprodukciónak ezeket a változatait azonban bárki szabadon választhatja. Ez azt jelenti, hogy a gyermekvállalás biológiai és társadalmi összetevője elkülönült egymástól. A gyermekvállalásban ma már

nem a gyermeknemzés természetes folyamata az erkölcsileg meghatározó (mint az igen sokáig volt), hanem sokkal inkább a gyermek felnevelése. Így a klónozást elfogadók szerint, *ha a klónozás nem különbözik lényegesen az említett reprodukciós eljárásoktól, akkor a klónozás sem problematikus erkölcsi szempontból, mivel azt más mesterséges reprodukciós technikával együtt garantálja a reprodukció szabad megválasztásának a joga.*

A klónozás azonban, ha belegondolunk, nagyon is sokban különbözik a többi reprodukciós technikától. A különbség abban keresendő, hogy a klónozásnál a petesejtbe egy *testi sejt* magját ültetik be, és nem egy hímivarsejtet, mint a mesterséges megtermékenyítés esetében. A testi sejt magja így egy differenciált és ismert génekészletet örökít át az utódra. A klónozás egy további, egyelőre csak elméletben létező formája a megtermékenyített petesejt génállományának módosítása, amely már közvetlenül a génállomány egyes részeinek módosítását is lehetővé teszi. Ezek a lehetőségek, feltételezve a korábban megtermékenyített petesejt genetikai térképének elkészítését (amely az 1970-es évek óta módunkban áll), és számításba véve a „befogadó” petesejt citoplazmájának hatását a testi sejtgenetikai állományára, elvileg lehetővé teszik a *genetikai tervezést*. A genetikai tervezés alkalmazása azonban eredményezheti az öröklött és hibás génekészlettel rendelkező embrió abortálását éppúgy, mint meghatározott képességekkel rendelkező emberek létrehozását. Mivel mindkét eset aggályos erkölcsi szempontból, a második súlyozottan, így a klónozás egy fontos szempontból nem hasonlítható a többi reprodukciós technikához. Gondoljunk csak a 20. századi eugenetikai kísérletekre, vagy a filmekből és a gondolatki-sérletekből ismert klónozott katonákra!

³ Az Egyesült Államokban a klónozás körüli erkölcsi vitát Dolly, a bárány sikeres klónozását bejelentő cikk, illetve az erre adott felkért bizottsági (NBAC) jelentés váltotta ki. A jelentést lásd: http://www.bioethics.gov/reports/past_commissions/nbac_cloning.pdf. A Német Nemzeti Etikai Tanács (NE) klónozással kapcsolatos jelentését lásd: http://www.ethikrat.org/english/publications/Opinion_Cloning.pdf.

⁴ Megjegyezném, hogy a klónozást a legtöbb országban tiltja a törvény, vagy legalábbis a legtöbb ország ratifikálta (így Magyarország is), vagy elfogadta az Európa Tanács ajánlását (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Htm/164.htm>).

Egy, a reprodukciós szabadságra hivatkozó gondolatmenethez hasonló elképzelés szerint *a tudományos kutatás szabadsága* garantálja a klónozás helyességét. Ez az elképzelés részben azon a megkérdőjelezhető feltevésen alapszik, hogy a tudás nemcsak hasznos a társadalom számára, de önértékkel bír, amelyet mindentől függetlenül védeni kell.

A reproduktív szabadsággal és a tudományos kutatás szabadságával kapcsolatos gondolatmenetek felfoghatók azonban úgy is, mint amelyek egy-egy esetet képeznek annak az általánosabb elképzelésnek, amelyre mint az emberről való újkori gondolkodás egyik alapvetésére szokás hivatkozni. Ez az általánosabb elképzelés az az elv, hogy valakinek mindaddig szabadságában áll megtenni valamit, amíg tetteivel nem sérti vagy korlátozza mások hasonló szabadságát, azaz mások érdekeit. A gondolatmenetnek megfelelően, ha a klónozási eljárás valaki számára elviselhetetlen fájdalommal járna, akkor ebben az esetben a klónozás sértene az illető érdekeit, így helytelen lenne végrehajtani a klónozást. A kutatási célú klónozás esetében így nagyon fontos, hogy embrióról van szó, és nem magzatról. Ugyanis a korábbi gyakorlati etikai vitákban általánosan elfogadottá vált az az elképzelés, hogy az embrió a magzattal ellentétben nem képes fájdalmat érezni, így nincsenek érdekei, melynek figyelembe tartása erkölcsi védelmet biztosítana számára. A kísérleti célú klónozás esetében tehát az embriónak szintén nem sérülhetnek az érdekei, mert nincsenek neki. *A klónozás így pusztán azért helyes eljárás, mert nem sérti mások érdekeit.*

A klónozás helyessége továbbá talán azon az alapon is belátható, hogy az nagymértékben hasznos mind a szülők vagy az aktuális klónozást szorgalmazók, mind a társadalom számára. A klónozás ugyanis, egyrészt olyan

emberekkel vagy párokkal kapcsolatos, akik vagy nem képesek szexuális úton utód nemzése, vagy ugyan képesek erre, de nagy az esélye valamilyen öröklődő betegség megjelenésének az utódban. A klónozás hasznos azok számára is, akik biztosítani szeretnék maguk számára póttestrészeket, arra az esetre, ha esetleg valamilyen szervcserére, szervpótlásra kényszerülnének, vagy egy általuk különösen kedvelt személy, például gyermekük genetikai „másolatát” kívánják létrehozni. A klónozás továbbá komoly társadalmi előnyökkel is jár, amennyiben kivételes képességekkel rendelkező emberek „megőrzésére” használjuk (például Einstein vagy Mozart reprodukálására), illetve az emberi faj biológiai fejlődésével, képességei határaival kapcsolatos tudományos tudás felhalmozására.

Összefoglalva tehát a klónozási eljárást támogatók megfontolásait, azt mondhatjuk, hogy a klónozást azért tarthatjuk helyesnek, mert azon túl, hogy hasznos a rászorulóknak és a társadalom számára egyaránt, helyessége következik az ember mint szabadon választó lény természetéből, és így egyben nem korlátozza mások érdekeit sem.

A fenti gondolatmenetek nem tesznek különbséget a klónozási eljárás kétfajta célja között, a kutatási és a reprodukciós céllal végrehajtott eljárások között. Nem úgy a klónozást ellenző elképzelések! Mielőtt azonban külön-külön bemutatnám a kétfajta klónozási eljárással szemben megfogalmazott elképzeléseket, először egy igen elterjedt gondolatmenetre és a gondolatmenet helytelenségére szeretném felhívni a figyelmet.

Csúszós lejtő

A gondolatmenet annak az érzésnek a kifejezésén alapszik, hogy nem ismétlődhetnek meg még egyszer a 20. századi *eugenetikai programok*.

Azt hiszem, ebben minden további nélkül egyetérthetünk. Ezeknek a programoknak a keretében ugyanis bizonyos embercsoportok vezetői ki akarták küszöbölni, és meg akarták szüntetni tagjaik némely természetes emberi jellegzetességét – mint például a mentális vagy a testi torzulásokat, vagy a bizonyos rasszokra vagy népcsoportokra jellemző jegyeket. A program hátterében az a szándék húzódott meg, hogy jobbra, tökéletesebbé tegyék a csoport tagjait. Nos, a klónozás célja részben szintén az, hogy bizonyos emberi jellemzőket kiküszöböljön, másokat pedig előtérbe helyezzen. Természetesen a klónozást lehet arra is használni, hogy pusztán a rászoruló pároknak segítsünk, ám sokan hangsúlyozzák: semmi sem garantálja, hogy a klónozás bármilyen felhasználása nem fog eugenetikához vezetni. A klónozás így azért helytelen eljárás, mert ha akár csak kismértékben is engedélyezzük, akkor előbb vagy utóbb eugenetikához fog vezetni. Erre a gondolatmenetre általában a *csúszós lejtő* néven szokás hivatkozni.

Úgy gondolom, hogy az elképzelésnek bizonyos értelemben igaza van: valóban semmi sem garantálja, hogy ha elfogadjuk a klónozást, akkor azt valaki nem fogja eugenetikai célokra használni. Azonban azt sem garantálhatja semmi, hogy az autókat valaki nem fogja arra használni, hogy az utcán minden lehetséges gyalogos célpontot elüssön vele. Az autóvezetés mindazonáltal nem tartozik az erkölcstelen tettek közé. Továbbá azt sem garantálja senki, hogy az űrtechnikát nem tömegpusztításra fogjuk használni. Az űrtechnika fejlesztése és használata mégsem erkölcstelen. A példákat még sokáig lehetne sorolni. A csúszós lejtő gondolatmenet tehát hibásan összekapcsolja azt, hogy a klónozás eugenetikához *vezethet*, azzal, hogy a klónozás ténylegesen eugenetikához *vezet*. Az autóvezetés

is vezethet tömegmészárláshoz, ám nagy többségünk teljesen békés célokra használja a gépkocsiját, így mégsem vezet.

Emberi méltóság

A klónozással kapcsolatos ellenvetéseknek az a része, amely az *öszejtek kutatására* felhasznált embriók klónozásával kapcsolatos, nagymértékben hasonlít *az embrió erkölcsi státusával*, és így az abortuszvitával kapcsolatos megfontolásokra. Az abortuszprobléma alapvetően azzal kapcsolatos, hogy erkölcsi szempontból meddig tarthatjuk helyesnek megölni a meg nem született biológiai embert, ha egyáltalán helyeseljük az abortuszt. Erre a kérdésre általában azzal szokás reagálni, hogy meghatározzuk az erkölcsi státus fogalmát, amely alapján aztán megmondhatjuk, hogy vajon helyes-e az abortusz, és ha igen, akkor hány hetes-hónapos embrió, magzat abortálható még. Az abortuszprobléma gyökere tehát az, hogy *hol határozzuk meg az erkölcsi státus kezdetét a megtermékenyülés és a megszületés között*.

A kutatási célú klónozással kapcsolatos probléma mindazonáltal egy ettől különböző probléma. Ebben az esetben ugyanis az az érdekes, hogy *vajon felhasználhatjuk-e az embriót tudományos kísérletezésre, vagy sem*. Természetesen, ha szélsőségesen konzervatív álláspontot képvisel valaki az abortuszkérdésben, azt állítván, hogy bizonyos sejt szintű élet erkölcsi védelmet élvez, akkor ezzel már elutasítja a kutatási célú klónozást is. Nem ennyire egyértelmű a helyzet, ha valaki liberális álláspontot képvisel az abortusszal kapcsolatban. Ebben az esetben ugyanis valaki kiállhat az embrió abortálhatósága mellett anélkül, hogy elfogadja az embrió kutatási célokra való felhasználhatóságát. Az abortuszprobléma és a kutatási célú klónozás tehát különböző erkölcsi problémákat alkotnak.

Az Egyesült Államok-beli Nemzeti Bioetikai Tanács (NBAC) és a Német Nemzeti Etikai Tanács (NE) is komoly erőfeszítéseket tesz azzal kapcsolatban, hogy valamiképpen erkölcsi státusz biztosítson az embrióknak, és így helytelenné tegye a kutatási célú klónozást. Ezek az érvek azzal kapcsolatosak, hogy ha *az embrió nem érezhet fájdalmat, akkor miképpen tudunk mégis erkölcsi védeltséget biztosítani az embrió számára, a kutatási célokra való felhasználással szemben*.

Az ugyanis, hogy az embrióknak nincsenek érdekeik, nem jelenti azt, hogy bármire felhasználhatnánk őket, mivel az embriók, bár nincsenek érdekeik, mindazonáltal *emberi méltósággal* rendelkeznek. Az emberi méltóságot célszerű megkülönböztetni *az emberi élet méltóságától*, amelyre általában mint a bizonyos hivatást ellátó vagy státust betöltő emberek munkájukkal kapcsolatos becsületességére hivatkozunk. Ezzel szemben emberi méltóságról akkor beszélhetünk, amikor például halott emberekről, pontosabban holttestekről van szó. Ebben az esetben bizonyos rossz érzések fognak el bennünket a már nem élő emberrel kapcsolatban, ami meggátol bennünket abban, hogy bizonyos tetteket kövessünk el a holttesttel. Gondoljunk csak a proszektúrán bennünket, feltehetőleg, elfogó rossz érzésre, vagy a nekrofiliaival szembeni ellenérzésünkre. Nos, az elképzelés szerint pontosan így kellene elképzelnünk az embriót megillető emberi méltóságot és az embrióval való bánásmódot is. Az emberi méltóság így éppúgy garantálja az embrió számára azt, hogy bizonyos tetteket nem követünk el vele szemben, például nem kísérletezünk vele, mint ahogy elítéljük azt is, ahogy a náciok felhasználták a holttesteket. Összefoglalva tehát: a klónozás, akár csak a holttestek látványa, *olyan érzéseket kelt az emberek egy részében,*

amelyek alapján egy erkölcsileg beszámítható tulajdonságot tulajdonítunk az embrióknak, jelesül az emberi méltóságot.

Azt hiszem, hogy az olyan erkölcsileg jelentőséggel bíró érzelmek, mint a büszkeség, a megbántottság stb. léteben nehezen kételkedhetünk. Ezek az érzések azonban pusztán *szimptomái* az erkölcsi viszonyoknak, és nem maguk képezik ezt a viszonyt. Ez azt jelenti, hogy két élőlény – általában két személy – között az erkölcsi viszony, például az ígérés korrekt betartásának, vagy épp ellenkezőleg, be nem tartásának lehet a szimptomája egy-egy speciális erkölcsi érzés, a büszkeség vagy a megbántottság, ám nem maguk az érzések jelentik az erkölcsi viszonyt. Ebben az esetben azonban nem áll fent a feltételezett analógia a holttestek és az embriók között. A holttestnek ugyanis még életében tehető ígéret, és ennek az ígéretnek a kapcsán lehetségesek későbbi erkölcsi érzelmek is. Az embrióval kapcsolatban azonban még nem tudunk erkölcsi viszonyt kialakítani, amelynek szimptomájaként az erkölcsi érzelmek megjelenhetnének. Az embrióval kapcsolatban érzett érzések így nem erkölcsi érzések, amelyek alapján erkölcsileg beszámítható tulajdonságot, az emberi méltóságot tudnánk az embrióknak tulajdonítani.

Ha azonban ennek ellenére mégis elfogadnánk az emberi méltósággal kapcsolatos gondolatmenetet, azzal még nem mutattuk meg egyben azt is, hogy reprodukciós céllal helytelen lenne embert klónozni. Ennek az oka, hogy a kutatási és a reprodukciós céllal klónozott embriók helyzetének figyelembe vétele között komoly különbség áll fenn. Egy kicsit extrémizálva a helyzetet, azt mondhatjuk, hogy a kutatási céllal klónozott embriót *pusztán* azért hozzuk létre, hogy kísérletezzünk vele, és az embrió egyetlen

„vigasza”, hogy a kísérletezés az emberiséget szolgálja. Ezzel szemben a reprodukciós céllal létrehozott embriók klónozása szolgálhatja annak az emberi egyednek az érdekét is, aki majd az embrióból válik. Így, ha az embriótól független érdekek eléérése végett helytelen is embrióklónozni, attól még nem feltétlenül helytelen az embrióból kialakuló emberi egyed érdekeit szem előtt tartó klónozás.

Elismerés és kompromisszum

Lássuk tehát a reprodukciós célú klónozással kapcsolatos, azt ellenző gondolatmenetet! Több filozófus felhívja arra a figyelmünket, hogy a klónozás *erkölcsi jelentőséggel bír, különösen rossz érzések kiváltására lehet alkalmas* azokban, akik a mesterséges reprodukció ezen típusának segítségével születtek. Hans Jonas szerint a klónozás a meghatározottság – determináltság – érzését idézheti elő a klónozással született emberben, amennyiben tudja, hogy az ő genetikai állományával rendelkező személy milyen képességekkel bír, és mire volt képes a múltban. Joel Feinberg szerint a klónozás korlátozza a klónozással született ember szabad választásának alternatíváit és így egyben jövőjét. Mindkét esetben ugyanarról az érzésről van szó, ám különböző szempontokból. Amikor a klónozással született ember, ismerve „fogantatásának” körülményeit, átgondolja elmúlt életét, illetve céljait és jövőjét, akkor önkéntelenül is – kényszeresen – génikertestvéreinek a tettheihez hasonlítja saját, eddigi cselekedeteit; továbbá, önkéntelenül morfondírozik azon is, hogy az a másik milyen dolgokat szeretne elérni az életben, vagy miként reagálna bizonyos helyzetekre. Nem feltétlenül kell neki elfogadnia ezeket a bosszantó kényszerűséggel megjelenő alternatívákat ahhoz, hogy rossz érzéseket érezzen. A lényeg az, hogy a klón legyen tuda-

tában származása körülményeinek, mert ebben az esetben már garantáltan kényszerítő jelleggel fognak bizonyos cselekvési vagy értékelési alternatívák megjelenni számára. Összefoglalva tehát, mindkét ellenvetés szerint a klónozás erkölcsileg jelentőséggel bíró rossz érzéseket eredményez a klónban, ezért a klónozás helytelen eljárás.

Ahhoz azonban, hogy ez a gondolatmenet problémamentes és hihető legyen, szükséges feltételeznünk, hogy *genetikai állományunk meghatározza viselkedésünket*. Ebben az esetben, és csak ebben az esetben a klónozás minden további nélkül meghatározná a klón viselkedését, és kizárna bizonyos alternatívákat. Ez a tény, ha a klón tudatában van, akkor kétségkívül rossz érzéseket hozhat létre benne. Igen ám, de vajmi kevés okunk van azt gondolni, hogy valakinek a genetikai állománya teljesen meghatározza viselkedését, tekintve az ember úgynevezett szabadságát döntései meghozatalában. Így az a tudat, hogy bennünket klónoztak, nem több annál, amivel adott esetben mindannyian szembesülünk fiatalabb korunkban, amikor világozást vált számunkra, hogy családunk *milyen* embert is szeretne belőlünk faragni. Ezekben az esetekben, ráébredve a befolyásolási próbálkozásokra, szintén ébredhet bennünk rossz érzés. Ez az érzés teljesen hasonló a fent leírt érzéshez: ahhoz hasonlóan a meghatározottságból és a bizonyos választási alternatívák elvesztéséből fakad.

Úgy tűnik tehát, hogy akármilyen rossz érzések is kínoznak bennünket időnként, azok semmilyen esetben sem rendelkeznek erkölcsi jelentőséggel pusztán a klónozás tekintetében. Az eddigiek alapján, úgy tűnik, hogy talán elfogadhatjuk a kutatási célú klónozás helytelenségét, mindazonáltal a reprodukciós klónozással szemben nem bukkan-

tunk még meggyőző gondolatmenetre. Az alábbiakban egy utolsó gondolatmenetet szeretnék bemutatni a reprodukciós klónozással szemben.

Jürgen Habermas a közelmúltban megjelent könyvében azzal az elképzeléssel állt elő, hogy *a klónozás erkölcsi engedélyezésével megváltozna az emberiség, legalábbis a nyugati világ képe az emberről*. (Habermas, 2001)⁵ Ez a kép, amely Habermas szerint az európai történelem során alakult ki, egyrészt abból áll, hogy az egyes emberek egyenlők egymással abban, hogy egyenlő szabadsággal rendelkeznek, hogy a számukra adott társadalmi érvényesülési lehetőségeket kiaknázzák. Másrészt abból, hogy ez a minden embert jellemző szabadság csak a társadalom többi tagja által elismerve lehetséges. Az emberiség önmagáról alkotott képe így azt foglalja magában, hogy az egyes emberek szabadsága pusztán azoktól a lehetőségektől függ, amelyek közül az egyes emberek cselekvéseik előtt választhatnak. Természetesen lehetséges, hogy bizonyos lehetőségek éppen kizártak az aktuális alternatívák közül, ám a kizárás nem szükségszerű. Röviden azt mondhatnánk, hogy *elvileg teljesen szabadon döntünk, gyakorlatilag azonban korlátoznak bennünket aktuális lehetőségeink*, pl. a társadalom többi tagjának az érdekei.

Ezzel szemben a reprodukciós célú klónozás olyan helyzetet teremtené, amelyben egyes emberek, a klónozással született emberek választási alternatíváit nem pusztán a lehetőségek egy, egyébként megváltoztatható összessége korlátozná, hanem *más emberek szándékos döntései* is. Ezek az emberek a genetikai tervezés következtében olyan helyzetbe kerül-

nének, hogy nem kellene megkeresniük boldogulásuk forrását, hanem pusztán a már letesztelt és készen kapott képességeiket kihasználva és alkalmazva könnyedén vezethetnék életüket. Számukra nem merülnének fel olyan problémák, mint minden más ember számára, jelesül hogy megtalálják a számukra kielégítő és képességeiknek is megfelelő boldogulást és életcélt.

Valakinek a boldogulását és életcéljának kiválasztását ugyanis nagymértékben meghatározza többek között tudása, neveltetése, aktuális társasága. Ezek a komponensek azonban nem egyetlen lehetőséget határolnak be, hanem alternatívák egy csoportját, amelyek közül az illető választja ki a számára megfelelőt. Ezeknek az emberi viszonyoknak is – a tudás, a neveltetés és az ismertség – is szerepük van az erkölcs mint az emberek egymáshoz való viszonyát szabályozó közeg létrejöttében. A klónozással született embereket így a társadalomból való kirekesztés fogadná, mivel ők lényegesen mások. Az ő életük már meghatározott. Akár Einstein, akár Mozart génikertestvéréről lenne szó, nekik már nem kellene kialakítaniuk saját személyiségüket és jövőjüket. Következésképpen *a klónozott embereknek az erkölcsre sincs szükségük*. Ebben a jellegzetességükben azonban tökéletes ellentétben állnak a szexuálisan reprodukált emberekkel, akik számára egy Platónig visszavezethető filozófiai meggyőződés szerint az erkölcs létfeltétel.

A habermasi elképzelés mindenképpen figyelemre méltó, mert bizonyos értelemben megragadja az erkölcs lényegét. Tudniillik azt, hogy *az erkölcs bizonyos lények létének feltétele*, amennyiben ezeknek a lényeknek az együttélését és boldogulását teszi lehetővé. Annyiban azonban a habermasi gondolatmenet nem kielégítő, hogy meg szeretné határozni,

⁵ Maga a könyv nem, de Habermas álláspontja, amely jelentős hatással volt a Német Nemzeti Etikai Tanács álláspontjára is, olvasható magyarul: Habermas: *A poszt-nemzeti állapot: politikai esszé* (Habermas, 2006)

hogy mik és kik azok a lények, akik számára egyáltalán lehetséges az együttélés. Vagy fogalmazzunk egy kicsit pontosabban: a habermasi gondolatmenet meghatározza számunkra, hogy mik és kik azok a lények, akikkel számunkra lehetséges együtt élni (és ezzel természetesen azt is, hogy mik és kik azok a lények, akikkel nem).

Úgy gondolom azonban, hogy egy ilyen definíció nem határozhatja meg azokat a lényeket, akik az együttélésben érintettek. Pusztán *diktum*, amelyet ugyan kényszerrel alátámaszthatunk, de sohasem lehet alapja az erkölcsnek. Az erkölcs ugyanis mindig az érdekek valamilyen kompromisszumán alapszik (ahogyan ezt Hegel óta sok gondolkodó gondolta és gondolja – maga Habermas is), amelyre azonban nem pusztán a szexuálisan reprodukálódott emberek, hanem a klónozottak is képesek. Semmi más nem mutatja ezt, mint az, hogy őket is ki lehet használni,

nekik is lehet csalódást okozni, ők is lehetnek büszkék tetteikre. Röviden: ők is rendelkeznek az erkölcsi érzelmek teljes tárházával, amely tervezett mesterséges reprodukció ide vagy oda, az erkölcsi lét egyik szimptomája. Természetesen lehetséges, hogy ezeknek az embereknek nagyobb esélyeik vannak a társadalmi érvényesülésre. Ám épp ilyen előnyökkel indulnak azok a gyerekek is, akik a megfelelő környezetben nőnek fel, és a megfelelő oktatást kapják. Így hiába a kiemelkedő képességek és a kiemelkedő tulajdonságok, ezek az emberek is beilleszkednek majd a társadalomba, mert szükségük van az elismerésre, illetve arra, hogy ők ismerjenek el másokat, és ezzel ezek az emberek is kompromisszumokra fognak törekedni.

Kulcsszavak: *klónozás, mesterséges reprodukció, genetikai tervezés, eugenetika, emberi méltóság, Habermas, kompromisszum*

kamp, Frankfurt am Maine

Habermas, Jürgen (2006): *A posztmodernizmi állapot: politikai esszék*. L'Harmattan. Budapest

IRODALOM

Habermas, Jürgen (2001): *Die Zukunft der menschlichen Natur: auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?* Suhr-

ÉSZREVÉTELEK A BOLOGNA-FOLYAMAT ÉSSZERŰSÉGÉRŐL ÉS IDŐSZERŰSÉGÉRŐL A JOGI FELSŐOKTATÁSBAN

Hamza Gábor

az MTA tagja, tanszékvezető egyetemi tanár
ELTE ÁJK Római Jogi Tanszék
gabor.hamza@ajk.elte.hu

1. Mint ismeretes, a Bologna-folyamat (angolul: *Bologna Process*) kifejezés kétfokozatú, ha azonban a doktori képzést is ideszámítjuk, háromfokozatú felsőoktatási modellt, illetve képzési formát jelent. Bolognában fogadták el 1999. június 19-én azt a nyilatkozatot (angolul: *Bologna Declaration*), amelyben 29 ország vállalta, hogy 2010-ig bevezeti a kétfokozatú felsőoktatási rendszert. Magának az elnevezésnek egyébként semmiféle kapcsolata az első „modern” európai, a hagyomány szerint 1088-ban alapított egyetemmel, a Studium (Generale) Bononiense-vel. A Bologna-folyamat szinonimája a bolognai rendszerű oktatás, a Bologna-rendszer, a Bologna-modell, a Bologna-terv és a Bologna-struktúra is.

A fogalmi bizonytalanság, ambiguitás, ami a valódi tartalmat kifejezni nem képes dolgok, jelenségek, illetve elképzelések, elgondolások körében sajnos korántsem ritka jelenség, már önmagában véve bizonyos kételeyeket támaszt a Bologna-folyamat elfogadásának hasznosságát, célszerűségét és nem utolsósorban időszerűségét illetően. A Bologna-folyamatot meghonosítani kívánó államokban a felsőfokú képzés egy három évet átfogó (triennium) azonos programmal (tan-

tervvel) indul. A trienniumot követően a hallgatók egy kisebb hányada a két évet átfogó (biennium) ún. mesterképzésben vesz részt. A tradicionális értelemben vett egyetemi diplomát csak a mesterképzésben is részt vett és az annak keretében indított szakokat már elvégzett hallgatók szerezhetik meg.

Az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül néhány, a Bolognai Nyilatkozatot aláíró ország jogi felsőoktatásának, jogászképzésének területén már bevezetett vagy a jövőben meghonosítani szándékolt Bologna-folyamat sajátos vonásait kívánjuk áttekinteni.

2. Spanyolországban az ún. Plan Bologna a 2006/2007. évi tanévvel kezdődően – többek között – Barcelonában, a Pompeu Fabra (állami) Egyetemen (*Universidad Pompeu Fabra*) kerül bevezetésre (említést érdemel, hogy itt emeritált a múlt évben a spanyol romanisztika kiemelkedő képviselője, Juan [Joan] Miquel González professzor). Kiemelendő, hogy az *Universidad Pompeu Fabra* spanyolországi relációban gazdag, jelentős anyagi forrásokkal rendelkező egyetem, mivel az állami támogatás mellett komoly vagyonnal is rendelkezik. A triennium (az első három akadémiai év) sikeres elvégzése biztosításának